

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економіки та управління підприємництвом

Кафедра загальної економічної теорії та економічної політики

УДК 330.341.2

ПИСЬМЕННА ВАЛЕРІЯ ЕДУАРДІВНА

**МОНОПОЛІЇ ТА АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА: ТЕНДЕНЦІЇ
РОЗВИТКУ В ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Спеціальність 8.03050901 «Економічна теорія»

Автореферат
кваліфікаційної роботи на здобуття
освітньо-кваліфікаційного рівня - бакалавра
зі спеціальності 051 «Економічна теорія» за програмою
«Світова економіка та моделі функціонування господарських систем»

м. Одеса - 2023

Дипломною роботою є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету Міністерства освіти і науки України.

Керівник: кандидат економічних наук, доцент

Шараг О. С.

доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса.

Рецензент:

Захист відбудеться 14 червня 2023 року о 9.00 годині на засіданні Державної екзаменаційної комісії в Одеському національному економічному університеті за адресою: 65082 м. Одеса, вул. Преображенська, 8.

З дипломною роботою можна ознайомитися на кафедрі загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету за адресою: 65082 м. Одеса, вул. Преображенська, 8, ауд. 315.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність даної теми полягає в тому, що сучасний розвиток світової економіки, в тому числі й економіки України, характеризуються наявністю монополізованих секторів, що призводить до неефективного розподілу та перерозподілу ресурсів. Монополія є проблемою, яка призводить до штучного підвищення цін на продукцію, яка виробляється, спотворення цінових сигналів, які отримує ринок, сприяє формуванню неефективної структури економіки. Скорочення обсягів виробництва, відсутність стимулу до виробничого і технологічного результату; втрату чистих вигод суспільства порівняно з конкурентними ринками, зниження суспільного добробуту та зростання нерівності доходів. Це вимагає від держави активного втручання, а також формування та реалізації відповідної державної антимонопольної політики.

Відсоток монополізованих ринків в Україні на сьогодні досить великий, сягає приблизно 60%, рівень конкурентних ринків навіть не досягає половини від загального рівня. Сьогодні державі необхідно проводити активніші антимонопольні заходи, які повинні полягати в стимулюванні створення нових конкурентоспроможних підприємств, у заохоченні підприємств інших галузей до виробництва монополізованих видів продукції, у полегшенні доступу інших фірм на монополізовані ринки.

Антимонопольна політика є одним з найважливіших компонентів економічної політики держави. Вона визначає, з одного боку, соціальне становище громадян у державі, з іншого – рівень економічного розвитку країни, ступінь конкурентності ринку. Зважаючи на це, є доцільним розглянути цей напрям економічної політики більш детально.

А. Сміт теоретично обґрунтував взаємозв'язок між монополією та конкуренцією, з'ясував умови існування конкуренції і водночас порівняв конкуренцію та монополію. Формуванню неокласичної концепції конкуренції та монополії як протилежних ринкових структур сприяли праці А. Курно, В. Парето, А. Маршалла та інших. Подальший розвиток аналіз процесів монополізації та конкуренції отримав у працях Д. Робінсона, П. Сраффи, Е. Чемберліна, І. Шумпетера та багатьох інших вчених, які досліджували механізми функціонування ринків, негативний та позитивний вплив монополій на суспільство, динамічні аспекти та ефективність монополій у порівнянні з конкурентними ринками.

Серед українських науковців, які досліджують різні аспекти функціонування та регулювання природних монополій, на особливу увагу заслуговують праці таких авторів, як В. Базилевич, З. Борисенко, В. Геєць, А. Гриценко, О. Костусєв, О. Шнипко, С. Крючкова. Дослідження теорії та практики монополізму не є новою темою. Однак багато питань, пов'язаних з теорією і практикою монополії, залишаються дискусійними і недостатньо розробленими.

Мета дипломної роботи – на основі теоретичного аналізу сутності монополій та особливостей прояву монополізму, визначити ефективні шляхи удосконалення антимонопольної політики в конкретно-історичних умовах розвитку транзитивної економіки.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати розвиток теоретичних поглядів щодо монополії та конкуренції;
- виявити типи, характерні риси та організаційні форми монополізму;
- дослідити міжнародний досвід щодо проведення антимонопольної політики;
- визначити генезис монополізму в Україні;
- проаналізувати особливості формування антимонопольної політики в Україні;
- запропонувати напрями удосконалення антимонопольної політики та антимонопольного законодавства на сучасному етапі.

Об'єктом дипломної роботи виступають монополії, а також механізм регулювання їх діяльності.

Предметом дослідження є система економічних відносин в транзитивній економіці.

Методологічною основою кваліфікаційної роботи є діалектичний метод, як загальний спосіб наукового пізнання соціально-економічних явищ та процесів. Для аналізу процесу монополізації вітчизняної економіки використовувалися методи порівняння, аналізу та синтезу. Теоретичні положення та висновки, що висувуються в роботі, обґрунтовуються виходячи з принципів діалектичної логіки. Поряд з теоретичним в роботі використовується також кількісний аналіз матеріалів. В ході аналізу порівнюються фактичні дані щодо функціонування економіки України і на цій основі робляться практичні висновки і пропозиції щодо впровадження антимонопольної політики в Україні.

Інформаційною базою дослідження є наукові публікації вітчизняних і закордонних вчених, нормативно-законодавчі акти України, дані офіційних статистичних збірників України, електронні ресурси офіційних сайтів Державної служби статистики та державних установ, матеріали науково-практичних конференцій, професійних періодичних видань.

Структура кваліфікаційної роботи. Відповідно до мети, завдань та логіки дослідження, дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, які поділяються на вісім параграфів, висновків і переліку використаних джерел. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 61 сторінках друкованого тексту. Ілюстративний, статистичний і пояснювальний матеріал подано у 8 таблицях та 1 малюнку. Список використаних джерел містить 56 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дипломної роботи, визначено її мету, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано практичне значення.

У першому розділі – **«ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ МОНОПОЛІЙ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ»** розглянуто розвиток теоретичних поглядів щодо сутності конкуренції та монополії, типи, характерні риси та організаційні форми монополізму, і сутність та форми регулювання природних монополій.

Питання конкуренції та монополії є достатньо складними та багатовимірними. З роками науковці приділяють цим питанням все більше уваги. У працях давньогрецького філософа Аристотеля закладені основи уявлень про справедливу ціну товару, які отримали подальший розвиток у працях схоластів Середньовіччя, а відтак і представників класичної політичної економії. Згідно з Аристотелем, справедлива ціна товару, тобто ціна, яка відповідає етичним вимогам, повинна відображати вартість праці, витраченої на його виробництво.

А. Сміт аналізував ринки та конкуренцію і говорив про дихотомію між останньою та монополією: "Якщо на ринку існує конкуренція, то немає місця для монополії; якщо існує монополія, то конкуренція усувається". Дослідник сформулював принцип економічної вигоди, сутність якого зумовлюється в тому, що змушує компанії постійно шукати шляхи щодо зростання власних прибутків. Монополія є бажаним результатом для всіх, хто бере участь у конкуренції.

Л. Вальрас, Д. Хікс, Ф. Найт і Д. Стіглер розглядали монополії як винятки із загального правила конкуренції, що порушують рівновагу. Ці економісти, які розробляли теорію економічної рівноваги, фактично виключали монополії зі свого аналізу як фактор, що порушує чистоту економічної теорії. Д. Хікс, наприклад, повністю відкидав припущення про досконалу конкуренцію і підкреслював, що прийняття припущення про монополію для всіх випадків мало б дуже "руйнівні" наслідки для економічної теорії. В умовах монополії умови стабілізації втрачають свою визначеність і, таким чином, руйнується основа для виведення економічних законів. Італійський економіст В. Парето сформулював у своїй теоретичній системі припущення, що досконала конкуренція є достатньою умовою для ефективного розподілу ресурсів.

У перші три десятиліття ХХ століття неокласична теорія конкуренції та монополії відійшла від неокласичного абстракціонізму і звернула свою увагу на аналіз реальних ринків. Вчені (наприклад, Ф. Візер, К. Вікселл, П. Сраффа, І. Фішер, Д. М. Кларк, Г. Хотеллінг) стверджували, що ні монополія, ні конкуренція просто не існують на реальних ринках і що механізми ринкової влади є більш складними. Неокласичне припущення про можливість встановлення довгострокової рівноваги на галузевих ринках було поставлено під сумнів.

Американський економіст, професор Гарвардського університету Е. Чемберлін вперше звернув увагу на існування монополістичної конкуренції та змішаних ринків. Чемберлін підкреслює, що конкуренцію і монополію не можна протиставляти як два взаємовиключні явища. Це не альтернатива, оскільки "переважна більшість ситуацій, які виникають в економіці, включають в себе як

конкуренцію, так і монополію". Було б помилкою ігнорувати будь-який з цих компонентів, де б вони не зустрічалися.

Критичне переосмислення та систематизація поглядів представників різних економічних шкіл та методологічних напрямів економічної теорії на зміст і проблеми конкуренції та монополії показали, що їх розвиток на різних історичних етапах та за різних умов суспільно-економічної формації має свої особливості, зумовлені зміною інституційних чинників.

Основними формами організації економічних монополій є наступні

Картель – це об'єднання кількох компаній, що належать до однієї галузі, учасники якого зберігають власність, виробничу і комерційну незалежність щодо засобів виробництва і продукції та домовляються про загальний обсяг виробництва, ціни і відповідні частки на ринку.

Синдикат – це об'єднання кількох підприємств, що належать до однієї галузі, члени якого зберігають право власності на засоби виробництва, але втрачають комерційну самостійність. У синдикаті товари продаються спільною торговою конторою.

Трест – це об'єднання ряду підприємств однієї або декількох галузей, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва і продукцію, втратили виробничу і комерційну самостійність, тобто об'єднують виробництво, збут, фінанси і управління, а в обмін на суму вкладеного капіталу окремі власники підприємств отримують акції тресту, забезпечуючи таким чином участь в управлінні і право на конфіскацію відповідної частини прибутку тресту.

Сьогодні картелі, синдикати і трести втратили своє значення і рідко існують у чистому вигляді.

У сучасних умовах на основі диверсифікації капіталу виникли нові форми монополії – диверсифіковані підприємства, конгломерати та консорціуми.

Багатогалузевий концерн – це об'єднання десятків або сотень компаній, зайнятих у різних галузях промисловості, транспорту і торгівлі, учасники яких втрачають право власності на засоби виробництва і продукцію, яку вони виробляють, а материнська компанія здійснює фінансовий контроль над іншими учасниками.

Конгломерат – це великий промисловий комплекс, в якому під єдиним фінансовим контролем зібрані компанії, що працюють в різних, технічно не пов'язаних між собою галузях. Як правило, конгломерати належать одній компанії і виробляють різноманітні неконкурентні товари на одній або декількох стадіях виробництва або діють у сегментах ринку, що не перетинаються. Підприємства мають широку автономію в господарській діяльності, а управління ними централізоване.

Консорціуми створюються на основі тимчасових угод між кількома банками та виробничими компаніями для спільного здійснення великих фінансових операцій та виробничих проектів (наприклад, надання великих кредитів, будівництво каналів, портів та трубопроводів). Консорціум розпускається після завершення спільної роботи.

Природні монополії, як правило, є важливим сектором економіки, що забезпечує реалізацію стратегічних інтересів держави, відповідає вимогам

національної безпеки та конкурентоспроможності на світовому ринку. Оскільки продукція монополій має таке високе суспільне значення, від ефективності державного регулювання природних монополій безпосередньо залежить функціонування економіки в цілому. При цьому державне регулювання діяльності монополій має бути спрямоване на мінімізацію їх негативного впливу та підтримання економіки в стані рівноваги шляхом реалізації відповідної антимонопольної політики, спрямованої не на знищення монополій, які пройшли тривалий історичний процес розвитку, а на обмеження їх дій до саморуйнівних дій, що знищують інших учасників ринку.

Для забезпечення ефективного впровадження та дієвості механізмів регулювання ринків та природних монополій пріоритетними напрямками державної конкурентної політики мають стати наступні: протидія ринковим монополіям; захист економічної конкуренції від спотворення, зловживань та недобросовісних методів конкуренції; підтримання умов, необхідних для ринкової конкуренції; встановлення та впровадження правил економічної конкуренції як певної форми регулювання економічної діяльності в різних секторах і галузях; деолігархізація; координація конкурентної політики, промислової політики, зовнішньоекономічної політики та регуляторної політики.

У другому розділі – **«АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД»** розглядається антимонопольна політика та її місце у розвитку державі і антимонопольна політика провідних країн світу та можливість її запровадження у вітчизняній економіці.

Сьогодні, у третьому тисячолітті, розвиток інфраструктури, міжнародних торговельних відносин та інформаційних мереж, безумовно, призвів до народження і розвитку гігантських транснаціональних компаній. Обороти найбільших з них перевищує навіть ВВП країни. Не дивно, що такі компанії займають провідні позиції на національних або міжнародних ринках, іноді стають єдиними на ринку, витісняючи конкурентів і перетворюючись на монополії.

Незважаючи на те, що монополії як корпоративні утворення відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку будь-якої держави, негативні наслідки їхньої діяльності залишаються поширеними. Зокрема, монополії призводять до встановлення цін, вищих за ринкові, що в подальшому приносить вигоду монополісту за рахунок споживачів. Економічні монополії також є фактором, що знижує ринкову конкуренцію, перешкоджає підвищенню якості товарів і послуг, затримує розвиток науки і техніки та спотворює економічні відносини.

Швидке виникнення і розвиток монополій та постійне використання монопольної влади призвели до появи антимонопольного законодавства. Воно тісно пов'язане з державним регулюванням економіки, оскільки компетентні державні органи мають можливість безпосередньо впливати на процес утворення монополій, обмежувати монопольну владу та її прояв, забороняти монополістичну діяльність.

Залежно від правового змісту та процесуальних форм реалізації заходів антимонопольної політики у світовій практиці розрізняють американський, європейський та японський типи.

Американська модель характеризується дуже суворим контролем для захисту економічної конкуренції. Вона базується на забороні монополістичної практики, а пріоритетним завданням антимонопольних органів є сприяння розвитку конкуренції на внутрішньому ринку.

Європейська модель характеризується контролем і регулюванням діяльності монополістичних утворень. Монопольна діяльність не забороняється, а дозволяється за умови дотримання всіх правил, встановлених антимонопольним законодавством. В Європі сприяння розвитку конкуренції не є таким пріоритетним завданням, як захист вітчизняної промисловості. В Європі дозволені деякі методи взаємодії між компаніями, які в США вважаються антиконкурентними. Українська модель антимонопольної політики схожа на європейську.

Японська модель антимонопольної політики більше зосереджена на забезпеченні зростання експорту і менше – на підтримці на внутрішньому ринку. Для забезпечення досягнення та утримання позицій на міжнародному рівні допускаються різні форми взаємодії між компаніями (в тому числі картелі), хоча це і суперечить інтересам вільної конкуренції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Порівняння антимонопольного законодавства різних країн показує, що рано чи пізно виявляються значні подібності. Це свідчить про те, що у світі існує загальна тенденція до регулювання монополій і що багато антимонопольних правил однієї країни запозичені в іншій. Наприклад, багато країн запозичили основні антимонопольні положення зі Сполучених Штатів. Однак кожна країна має свої особливості, які відображаються у власному антимонопольному законодавстві. Зокрема, суттєво відрізняються органи правозастосування та частки ринку, якими повинні володіти компанії, щоб бути монополістами.

Дехто стверджує, що конкуренція на внутрішньому ринку може бути корисною для країни, але може бути і негативним явищем. Злиття з вітчизняними конкурентами розглядається як сприятливий фактор для досягнення успіху на зовнішніх ринках. Цей підхід набув особливого поширення в США і поширюється в Європі як відповідь на потенційну лібералізацію торгівлі в рамках ЄС. Обґрунтування полягає в тому, що завдяки завоюванню більшої частки внутрішнього ринку створюється критична маса, і компанії можуть отримати економію від масштабу. Водночас, ці закони можуть обмежувати розвиток бізнесу, працюючи проти вітчизняних компаній на світовому ринку, але ці втрати мають бути співставлені з прибутками. Такі закони мають вирішальне значення для захисту конкуренції, а конкуренція необхідна для економічної ефективності та зростання.

Аналіз антимонопольного регулювання в умовах ринкової економіки України дозволяє виділити основні напрями антимонопольного регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду. До таких напрямів належать основні види обмежувальної ділової практики на сучасному етапі антимонопольного регулювання: – попередження та припинення антиконкурентних узгоджених дій; – запобігання зловживанням монополістичним (домінуючим) становищем на ринку; – комплекс заходів, спрямованих на контроль за економічною концентрацією суб'єктів господарювання.

Передумовами державного втручання мають бути відкритість і прозорість його механізмів, відмова від централізованого розподілу та уникнення втручання у виробничу діяльність і ціноутворення підприємств. Головною умовою такого державного втручання має бути забезпечення наступних позитивних ефектів для суспільства та економіки в цілому:

- підтримка підприємств, що мають важливе значення для національної безпеки та оборони України;
- підтримка наукових досліджень і розробок
- захист довкілля та забезпечення соціально-економічного розвитку регіону;
- поліпшення інвестиційного клімату.

Потребують удосконалення з точки зору антимонопольного регулювання такі форми державного втручання в ринкові відносини боргове фінансування та погашення боргових зобов'язань; державна допомога; державні гарантії; низькі відсоткові ставки за кредитами; податкові пільги. Це можуть бути фактори, що спотворюють конкуренцію, що може мати негативний вплив на українську економіку в цілому.

Отже, глобальний процес монополізації змусив держави посилити регуляторну базу в своїх економіках. Спеціальна антимонопольна політика та антимонопольне законодавство дозволили контролювати процес монополізації, а також захищати і розвивати конкуренцію.

У третьому розділі – **«ХАРАКТЕРИСТИКА АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ»** розглянуто генезис монополізму в Україні, антимонопольну політику України: зміст та особливості формування, напрями удосконалення антимонопольної політики та антимонопольного законодавства на сучасному етапі розвитку.

Складність вирішення проблем, пов'язаних з розвитком конкуренції в Україні, пов'язана з особливостями перехідного періоду, існуванням низки процесів, що виходять за межі класичних схем і моделей, розроблених для стійкої економічної системи та розвитку на принципах ринкової економіки. У цьому контексті конкурентна політика повинна орієнтуватися на фундаментальні зміни в національній економіці та забезпечувати узгодження стратегічних, довгострокових і поточних цілей з урахуванням складності прямих і зворотних зв'язків в економіці перехідного періоду.

За офіційними даними Антимонопольного комітету України (АМКУ), в Україні 12% економіки знаходиться в руках монополій, 16% ринків олігополізовані, а на 25% зафіксовані окремі ознаки домінування. У 47% української економіки склалася конкурентна структура. Висока конкурентність на ринку України спостерігається у торгівлі (54,9%) і агропромисловому виробництві (45,7%). Монополії і олігополії склалися в паливно-енергетичному комплексі (65%), а також в галузі транспорту і зв'язку (82%).

За даними Антимонопольного комітету, найбільш монополізованими галузями в Україні є:

1. Паливно-енергетичний комплекс. Це найважливіший стратегічний сектор національної економіки. НАК "Нафтогаз України" продає 65% природного газу.

Таким чином, можна зробити висновок, що НАК "Нафтогаз України" займає домінуюче становище на ринку природного газу.

2. Ринок дизельного палива. На цьому ринку домінують ТОВ "Оптіма Трейд" та ПАТ "Укрнафта", які займають домінуючі позиції на ринку роздрібної торгівлі бензином та дизельним паливом. В останні роки видобуток сирової нафти в Україні зменшується.

3. Ринок послуг з роздрібною торгівлю авіаційним паливом. На цьому ринку діють наступні монополісти: АТ "Укртатнафта" (56% виробництва палива, Кременчук, Полтавська область); ПАТ "Спільне українсько-голландське підприємство "КРЕБО".

4. Вугільна промисловість; у 2009 році була прийнята постанова "Про особливості постачання вугілля", яка надала державному підприємству "Вугілля України" статус єдиного продавця вугілля для потреб металургійних комплексів та коксохімічної промисловості, фактично усунувши конкуренцію на ринку вугілля.

5. "Укрзалізниця" працює як на монопольному ринку (надання послуг з використання залізничної інфраструктури), так і на конкурентному ринку (вантажні та пасажирські перевезення, будівельна галузь тощо).

6. Згідно з методологією Антимонопольного комітету з питань природних монополій, до суб'єктів природних монополій належать державна енергетична компанія "Укрнелго", Державна адміністрація залізничного транспорту України (Укрзалізниця), НАК "Нафтогаз України" в особі ПАТ "Укртрансгаз", її дочірньої компанії "Укртрансгаз" НАК "Нафтогаз України", Українське державне підприємство "Укргазвидобування", Державне підприємство "Украерорух" та ПрАТ "Одеський припортовий завод".

7. Донедавна "Укрпошта" також вважалася монополістом, оскільки в умовах динамічного розвитку НТП з'являються нові прогресивні технології виробництва товарів-замінників, що сприяє появі компаній-конкурентів та створенню нових.

Антимонопольне законодавство є важливою частиною національного законодавства у сфері господарської діяльності. Його метою є захист конкуренції між організаціями та забезпечення справедливого балансу між приватними та державними інтересами у сфері господарювання. Про зміст монопольної політики України, монополізацію економіки, регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення дотримання конкурентного законодавства уповноваженими суб'єктами господарювання та діяльність суб'єктів господарювання і громадянського суспільства, тобто дотримання конкурентного законодавства, безпосередню участь у моніторингу конкурентних відносин на ринку, виявленні ознак антиконкурентної поведінки, слід інформувати органи Антимонопольного комітету України.

Основними завданнями антимонопольного регулювання є регуляторні заходи, спрямовані на правовий контроль за монопольною діяльністю, прямий контроль над державними товарами, що перебувають у монопольному становищі, заходи зі стимулювання капітальних інвестицій у переробні галузі, державне фінансування досліджень і розробок, субсидії та гранти, податкові пільги та створення програм підтримки малого та середнього бізнесу.

В Україні Антимонопольний комітет України є центральним органом, відповідальним за захист економічної конкуренції. Відповідно до положень чинного національного законодавства, цей державний орган має спеціальний статус, що пояснюється його виключними обов'язками та повноваженнями.

Основним завданням Антимонопольного комітету України є представництво держави у сфері контролю за дотриманням суб'єктами господарювання законодавства про захист економічної конкуренції. При виконанні цього завдання орган повинен враховувати пріоритет прав споживачів та принцип рівності суб'єктів господарювання.

Як державний орган зі спеціальним статусом, Антимонопольний комітет України має унікальну структуру і складається з Голови та восьми членів. Крім того, Антимонопольний комітет України має регіональні відділення з самостійно визначеними повноваженнями. Що стосується розподілу повноважень між Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями, то закон передбачає виключні повноваження центрального органу, які не можуть бути звужені або делеговані. Всі інші повноваження можуть бути делеговані регіональним органам влади.

Оперативно-господарська відповідальність може бути покладена як самою Антимонопольною комісією, так і відповідними органами влади. У таких випадках Антимонопольний комітет може прийняти рішення про ліквідацію монопольної організації. Найпоширенішими видами оперативно-господарських санкцій, що застосовуються компетентними органами, є анулювання ліцензій та призупинення зовнішньоекономічної діяльності.

Якщо підприємець зловживає своїм монопольним становищем на ринку, Антимонопольний комітет має право прийняти рішення про примусовий розпуск монопольної організації. Ця санкція не застосовується до

- якщо неможливо відокремити суб'єкт господарювання, його структурні одиниці або структурні підрозділи за організаційною чи територіальною ознакою;
- якщо між підприємством, його структурними підрозділами або структурними одиницями існує тісний технічний зв'язок і частка внутрішнього обороту (наприклад, партнерства) в загальному обороті підприємства не перевищує 30%.

Ліцензії можуть бути анульовані органами, передбаченими Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності", за поданням Антимонопольного комітету.

Основною функцією органів, що здійснюють державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства та законодавства про захист економічної конкуренції, є розслідування справ про порушення цих законів.

Складне бізнес-середовище іноді може спонукати підприємців до недобросовісної конкурентної практики. У цей період поступово зростає роль Антимонопольного комітету України як гаранта захисту добросовісної конкуренції. За даними Антимонопольного комітету України, близько 60% антимонопольних порушень щороку вчиняються суб'єктами природних монополій. В основному порушення стосуються ціноутворення і цінової дискримінації.

Загалом, в 2018 році припинено 168 порушень, пов'язаних із проявами недобросовісної конкуренції, у 2019 – припинено 2071 порушення конкурентного законодавства. Майже 40 % з них становили антиконкурентні узгоджені дії – останніми роками Комітет виявляє значну кількість порушень у вигляді змов при проведенні публічних закупівель. Загальна вартість закупівель, на яких було виявлено змови становить більше 10 млрд грн. У 2020 році припинено 1 624 порушення конкурентного законодавства. Продовжується тенденція активного виявлення порушень у вигляді змов на публічних закупівлях, зокрема в звітному році близько 50 % всіх порушень становили антиконкурентні узгоджені дії. Загальна вартість закупівель, на яких було виявлено змови, перевищує 7 млрд грн. У 2021 році Комітетом було виявлено загалом 1675 порушень, та у 2022 році – припинено 611 порушень.

Слід зазначити, що в Україні діє Загальнодержавна програма розвитку конкуренції на 2014-2024 роки з деякими особливостями. Ця програма спрямована на демонополізацію національної економіки та посилення конкуренції. Однак, на думку багатьох науковців, успішна реалізація програми потребує змін та вдосконалення окремих складових конкурентної політики. Зокрема, необхідно докласти максимальних зусиль для зниження рівня монополізації з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Пріоритетними заходами в цьому напрямку мають стати

- усунення будь-яких преференцій для монополістичних фірм (заходи державної політики не повинні спотворювати конкуренцію шляхом створення більш сприятливих умов ведення бізнесу для окремих фірм);

- звільнити підприємницьку діяльність від прямого впливу бюрократії шляхом усунення адміністративних бар'єрів (це також може вирішити подвійне завдання стимулювання ділової активності та зниження рівня корупції)

- створити додаткові економічні стимули для залучення інвестицій, особливо в монопольні сектори економіки;

- підвищення ефективності роботи антимонопольних органів (визначення на законодавчому рівні детальної процедури реалізації повноважень АМКУ щодо проведення позапланових перевірок на предмет можливих порушень конкурентного законодавства);

- створення прозорої та недискримінаційної системи регулювання природних монополій (зокрема, у сфері ціноутворення);

- здійснення заходів з розвитку культури конкуренції в українському суспільстві;

- подолання зрощування підприємств і влади з метою підвищення ефективності рішень Антимонопольного комітету України.

Крім того, робота Антимонопольного комітету має бути спрямована на розширення та поглиблення співпраці України з іншими державними органами та міжнародними організаціями (Організація економічного співробітництва та розвитку, Конференція ООН з торгівлі та розвитку) у сфері захисту економічної конкуренції.

Таким чином, модернізація існуючої системи антимонопольного регулювання українського ринку призведе до підвищення рівня конкуренції як фактору соціально-економічного прогресу.

ВИСНОВКИ

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

1. Монополія – це ринкова структура, в якій існує лише одна компанія, що пропонує продукт, якому немає заміни. Монопольний продавець прагне задовольнити потенційних клієнтів на певному ринку. Монополії також можуть бути створені штучно в результаті державного втручання або накладення певних обмежень чи винятків на певних осіб чи компанії. Монополію можна розуміти як ситуацію, коли на ринку так мало продавців, що один продавець може повністю домінувати на ринку і впливати на формування ціни, а отже, монополіст – це той, хто встановлює ціну.

2. За критерієм причинності монополії можуть бути природними, адміністративними, економічними, технологічними, інноваційними або штучними. Основними позитивними соціально-економічними наслідками монополій є переваги у витратах виробництва та реалізації продукції за рахунок економії на масштабах виробництва, збільшення інвестиційних можливостей та доступу до міжнародних ринків. Негативними наслідками монополій є зниження рівня конкуренції, можливість встановлення монополю високих цін та здатність гальмувати НТП. Домінування негативних наслідків монополій зумовлює необхідність проведення антимонопольної політики, спрямованої на запобігання, обмеження або припинення монополістичної діяльності та розвиток конкуренції.

3. Природні монополії гарантують реалізацію стратегічних інтересів держави, відповідають вимогам національної безпеки, підвищують конкурентоспроможність на міжнародних ринках і часто є важливим сектором економіки. Варто також зазначити, що від ефективності державного регулювання природних монополій безпосередньо залежить функціонування економіки в цілому, оскільки продукція монополій має дуже високу соціальну значущість. Водночас, державне регулювання діяльності монополій має бути спрямоване на мінімізацію їх негативних наслідків та підтримання економіки в стані рівноваги шляхом проведення відповідної антимонопольної політики, спрямованої не на знищення монополій, які пройшли тривалий історичний розвиток, а на обмеження їх дій до таких, що руйнують інших учасників ринку.

4. Аналіз антимонопольного регулювання в ряді країн світу з урахуванням особливостей ринкової економіки України дозволяє виділити ключові напрями антимонопольного регулювання товарних ринків у міжнародному досвіді. До таких напрямів належать основні види обмежувальних ділових практик на сучасному етапі антимонопольного регулювання, які являють собою комплекс заходів, спрямованих на попередження та припинення антиконкурентних узгоджених дій, недопущення зловживання монополю (домінуючим) становищем на ринку та контроль за економічною концентрацією суб'єктів господарювання.

5. Як обов'язкова умова державного втручання потрібна буди відкритість та прозорість його механізмів, уникнення централізованого розподілу, втручання у виробничу діяльність суб'єктів господарювання та уникнення ціноутворення.

Сучасний розвиток світової економіки, в тому числі й української, характеризується наявністю монополістичного сектору, що призводить до

неефективного розподілу та перерозподілу ресурсів. В Україні близько половини економіки знаходиться в руках монополій. 47% української економіки має конкурентну структуру.

6. Монополізація національної економіки негативно впливає на її економічне зростання та створює перешкоди для підвищення соціальних стандартів. У свою чергу, дефіцит бюджету призводить до скорочення пенсій, соціальних виплат, стипендій, грошового забезпечення військовослужбовців та заробітних плат у бюджетній сфері, що знижує платоспроможність споживачів та внутрішній попит на товари і послуги.

7. Антимонопольна політика є важливим напрямом діяльності органів державної влади. Її основною метою є забезпечення справедливого балансу інтересів суб'єктів господарювання та захист прав споживачів. Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення є суб'єктами реалізації антимонопольного законодавства в Україні, незалежними від зовнішніх впливів і зобов'язаними належним чином та оперативно реагувати на порушення законодавства у сфері захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.